

Dertig jaar economische hervormingen in China

Barry Naughton:

The Chinese economy: Transitions and growth.

Cambridge, MA: The MIT Press, 2007; 528 blz.; 25,22 euro;

ISBN: 0-262-14095-0 (pbk)

Met het boek *The Chinese economy* heeft Barry Naughton een standaardwerk over vraagstukken van de hedendaagse Chinese economie geschreven. De auteur, werkzaam als hoogleraar Chinese economie aan de University of California (San Diego), heeft al in 1993 met *Growing out of the plan: Chinese economic reform, 1978–93* een meesterlijke beschrijving van de economische hervormingen uitgebracht. Voor dat boek mocht hij terecht in 1996 de *Ohira Memorial Prize* in ontvangst nemen.¹ Gezien zijn talloze, uitstekende publicaties mag hij gerust één van de meest gezaghebbende Westerse deskundigen op het gebied van de moderne Chinese economie genoemd worden.

De twintig hoofdstukken van *The Chinese economy* zijn onderverdeeld in zeven delen – trends en kenmerken van de Chinese economie; groeipatronen en ontwikkeling; de economie op het platteland en in de steden; China en de wereldeconomie; macro-economische beschouwingen; het financiële systeem; en, ten slotte, een blik op de toekomst, samen met een uiteenzetting over de noodzaak van een duurzamer ontwikkelingstraject.

In de inleiding maakt Naughton duidelijk dat de Chinese economie thans wordt gekenmerkt door twee overgangprocessen: van de socialistische planeconomie naar een markteconomie en het proces van industrialisering. Beide processen

zijn nog gaande. Derhalve vindt men in het huidige China trekken van de traditionele, de socialistische en de markteconomie in talloze regionale variaties. In de volgende hoofdstukken schetst de auteur de transitie van de Chinese economie, die – gezien de grote regionale verschillen in het land zelf – moeilijk te vergelijken valt met de economische transitie in Oost-Europa of in andere ontwikkelingslanden.

De betekenis van China op het wereldtoneel manifesteert zich vooral door de economische opkomst van het land. Om dit proces goed te begrijpen, volstaat een blik op de recente groeicijfers niet. Het is vooral van belang de geografische omstandigheden van China goed te kennen en te begrijpen ‘waar China vandaan komt’ – het wisselvallige beleid onder Mao Zedong van 1949 tot 1976, de diverse fasen van de economische hervormingen en de consequenties van de strikte administratieve scheiding tussen stad en land. Daaraan wijdt Naughton de eerste vijf hoofdstukken.

Vervolgens analyseert hij in de vier hoofdstukken van deel II de structurele veranderingen in de Chinese economie, het één-kindbeleid en de ontwikkeling van de bevolkingsgroei, de grote veranderingen op de arbeidsmarkt en de gevolgen van de migratie van miljoenen mensen. Het laatste hoofdstuk in dit deel beschrijft sociale ongelijkheid, armoede en de ontwikkeling van de levensstandaard van de bevolking. In de eerste fase van economische hervormingen konden de inkomensverschillen tussen stad en platteland verminderd worden. Ook was het ontwikkelingsniveau van het platteland in China hoger dan in andere ontwikkelingslanden, waarvan men nog gedurende de eerste twee

decennia van de hervormingen kon profiteren. Toch neemt nu, met het oprukken van de markt, de afstand tussen stad en platteland weer toe en dat stelt de beleidsmakers voor een buitengewone uitdaging.

In deel III gaat Naughton uitgebreider in op de economische ontwikkeling van het platteland. In drie hoofdstukken beschrijft hij de sociale veranderingen, de ontwikkeling van de landbouw en het ontstaan van industriële bedrijven op het platteland. Naughton schetst ook de rol van de plaatselijke autoriteiten in de industrialisering van het platteland. Duidelijk komt naar voren dat de ontwikkeling regionaal sterk uiteenlopende modellen kent. Vooral besteedt Naughton aandacht aan de bijzondere kenmerken van collectieve bedrijven in de Oost-Chinese provincie Jiangsu, het grote succes van de privé-ondernemers in de stad Wenzhou (provincie Zhejiang) en de rol van kapitaal uit Hongkong, Macao en Taiwan in de delta van de rivier de Pearl. Deze drie regio's hebben met hun succesvolle industrieën de economische hervormingen doorslaggevend beïnvloed en nieuwe impulsen gegeven voor verdergaande hervormingen. Zo dwongen de nieuwkomers op de markt met hun sterk concurrentievermogen de centrale regering in de jaren '90 uiteindelijk tot hervorming van de staatssector.

Naughton beschrijft ontwikkelingen in de stedelijke economie in deel IV van het boek en wijdt drie hoofdstukken aan de hervorming van de ondernemingsstructuur en het management, alsmede de privatisering van de staatsbedrijven. Hij gaat in op de structurele verandering van de industrie, de snel veranderende infrastructuur en de gevolgen

daarvan voor het energieverbruik en de veranderingen in de energiesector. Het laatste hoofdstuk in dit deel behandelt de inspanningen van China om zelf technologie te ontwikkelen en zich aan te sluiten bij de mondiale trend van overgang naar een moderne kenniseconomie.

Over de invloed van mondiale ontwikkelingen op de Chinese economie gaat ook deel V. Hier vestigt de auteur de aandacht op twee vraagstukken die het internationaal debat over China domineren: de internationale handel en de buitenlandse investeringen in China. Vervolgens schetst Naughton in deel VI de macro-economische trends, het belastingstelsel en het monetair beleid. Verder geeft hij een kort overzicht van de beroerde toestand van het Chinese bankstelsel, dat aan het begin van deze eeuw onvoldoende voorbereid was op de markteconomie. Dit is deels te wijten aan de erfenis van de plan-economie, maar ook aan het beleid van de jaren '80 ('hervormingen zonder verliezers'). De banken waren verplicht failliete staatsbedrijven met

leningen te steunen. Zo konden de hervormers binnen de Chinese leiding voorkomen dat zij al vroeg in het hervormingsproces een ideologisch debat met de conservatieven moesten voeren, zonder op overtuigende successen van hun beleid te kunnen wijzen. Volgens Naughton was uiteindelijk deze vertraging van de politieke discussie essentieel voor het slagen van de eerste stappen van het hervormingsbeleid.

In een afsluitend hoofdstuk analyseert Naughton de vraag naar de duurzaamheid van het huidige groeipatroon en de gevolgen van milieuvervuiling en klimaatverandering voor de toekomst van China. Dit zijn de grootste uitdagingen voor de economische beleidsmakers die het werk van Deng Xiaoping succesvol moeten voortzetten, teneinde de legitimiteit van de leiding van de Communistische Partij te kunnen handhaven.

In krap vijfhonderd pagina's is Naughton er, ondanks de complexiteit van het onderwerp, in geslaagd een volledig overzicht te geven van dertig jaar economische hervormingen in

China. Elk hoofdstuk wordt afgesloten met suggesties voor verdergaande studie en een opgave van de voor het geciteerde cijfermateriaal gebruikte bronnen. Het boek is zeer overzichtelijk en helder samengesteld en is daarmee zowel een uitstekende inleiding in de economie van China als een nuttig naslagwerk. Het is een *must* voor iedereen die zich wil verdiepen in de economische en sociale vraagstukken van het huidige China.

Noot

- 1 Deze prijs wordt elk jaar gegeven ter nagedachtenis aan de voormalige Japanse minister-president Masayoshi Ohira (1978–1980) voor uitzonderlijke publicaties over de regio's van het *Pacific Basin*.

Susann Handke

Susann Handke is jurist en sinoloog; zij houdt zich bezig met de institutionele ontwikkeling van de Chinese economie.

Een Chinees-Indonesisch zakenimperium

Marleen Dieleman:

The Rhythm of Strategy: A Corporate Biography of the Salim Group of Indonesia.

Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007 CICAS Publication Series, Monographs 1); 205 blz.; 29,50 euro; ISBN: 978-90-5356-033-4

De Salim Groep werd in de jaren vijftig opgezet door de in China geboren Liem Sioe Liong, die in 1938 naar Indonesië emigreerde en zijn naam veranderde in het meer Indonesisch klinkende Sudono Salim. Samen met zijn zoons en andere familieleden

maakte hij de Salim Groep tot een invloedrijke onderneming in onder andere de voedingsmiddelen-, cement-, automobiel- en banksector. Het bedrijf investeerde ook buiten Indonesië en nam bijvoorbeeld een groot belang in het Nederlandse bedrijf Hagemeyer.

Etnisch-Chinese familiebedrijven spelen een belangrijke rol in diverse Zuidoost-Aziatische economieën. Onderzoek naar een onderneming als Salim is bijzonder nuttig, maar ook bijzonder moeilijk. Het is overal op de wereld lastig toegang te krijgen tot bedrijfsgegevens, en familiebedrijven

zijn zelden royaal met het geven van informatie. Maar het schrijven van een proefschrift over een bedrijf dat na de val van Soeharto in 1998 onder grote financiële en juridische druk kwam te staan en zich ten tijde van het onderzoek nog in een herstelfase bevond, is een bijzondere prestatie. Het hier besproken boek is gebaseerd op dat proefschrift en beschrijft de strategie van de Salim Groep van de jaren vijftig tot circa 2003. De auteur, Marleen Dieleman, interviewde diverse managers van het bedrijf, onder wie Anthony Salim, de zoon van de oprichter en de huidige topman.

Het hoofddoel van het boek is in kaart te brengen hoe de strategie van de Salim Groep zich sinds de jaren vijftig ontwikkeld heeft, alsmede een verklaring te bieden voor de aard van deze ontwikkeling. Speciale aandacht wordt hierbij gegeven aan de wijze waarop het bedrijf is omgegaan met de crisis van 1998 en de ingrijpende gevolgen daarvan. Het feit dat de Salim Groep door etnische Chinezen wordt geleid, blijkt vooral in de beginfase van groot belang te zijn geweest. Toen kon Sudono Salim als immigrant een beroep doen op zijn netwerk in de Chinese gemeenschap om zijn bedrijf op gang te krijgen. Via Chinese contacten kreeg hij ook het verzoek een Indonesische nationalist als onderduiker op te nemen ten tijde van het Nederlandse koloniale bewind. Deze persoon, Hasan Din, introduceerde Salim na de onafhankelijkheid als leverancier bij het Indonesische leger. In de jaren vijftig kwam Salim op deze wijze in contact met de legerofficier en latere president Soeharto.

Dank zij de goede relatie met het leger en de president – en de economische groei die Indonesië onder Soeharto doormaakte – kon de Salim Groep zich vanaf midden jaren zestig snel ontplooiën. Etnisch-Chinese ondernemers zoals Salim waren aantrekkelijke bondgenoten voor Soeharto, omdat zij gemakkelijk in bedwang konden worden gehouden. Etnische Chinezen hadden en hebben in Indonesië geen toegang tot formele politieke macht en ze vormen een impopulaire en kwetsbare minderheid. Salim, als meest succesvolle onder de Chinese zakenpartners van de president, hielp Soeharto zijn economische strategie te verwezenlijken. De economische groei bracht het regime legitimiteit, en Sudono Salim een fortuin.

Vanaf de jaren zeventig ontwikkelde de onderneming nieuwe activiteiten, die grotendeels los van elkaar

stonden. Een deel van die activiteiten was gebaseerd op investeringen in het buitenland. De Salim Groep werd zo een conglomeraat en tevens *multinational*, en was tot 1998 de grootste onderneming van het land. Het Chinese netwerk en ook de politieke alliantie met Soeharto bleven van belang, maar een groeiend aantal strategische beslissingen werd nu genomen op basis van (etnisch en politiek neutrale) commerciële overwegingen. Het bedrijf deed steeds vaker een beroep op de beurs en op internationale banken als kapitaalleveranciers.

Deze evolutie van een bedrijfsvoering die vooral op externe persoonlijke relaties is gebaseerd, in de richting van een bedrijf dat zich primair door de markt laat leiden, was echter nog maar beperkt ontwikkeld, toen het fout ging in 1998. De internationale financiële crisis in Azië leidde dat jaar tot grote maatschappelijke chaos in Indonesië, waarna president Soeharto gedwongen was af te treden. Vele Indonesiërs zagen de Salim Groep als prominent vertegenwoordiger van het oude corrupte regime, en etnische Chinezen in het algemeen werden slachtoffer van grootschalige rellen. De woning van de familie Salim werd in brand gestoken en filialen van BCA, de bank die deel uitmaakte van het Salim-concern, werden geplunderd. Na 1998 moesten belangrijke onderdelen van het bedrijf worden afgestoten, als compensatie voor de steun van de Indonesische overheid bij het redden van de bedrijfsonderdelen die door de financiële crisis failliet waren gegaan. Binnen het bedrijf leidden deze ingrijpende gebeurtenissen ertoe dat oprichter Sudono Salim plaats maakte voor zijn zoon Anthony Salim als nieuwe eerste man.

Ondanks alle tegenspoed ging Salim niet ten onder. Verminderde afhankelijkheid van het zittende regime en de in het buitenland opgebouwde

positie hebben het bedrijf ongetwijfeld geholpen de crisis te overleven. Het leiderschap van Anthony Salim lijkt daarbij ook een belangrijke rol te hebben gespeeld. De strategie kenmerkt zich sinds 1998 door de nadruk op een beperkt aantal activiteiten, die grotendeels in Indonesië gesitueerd zijn. Dieleman laat zien dat de beweging van een op *relaties* gebaseerde strategie naar een op *markten* georiënteerde strategie zich ook na 1998 voortzette. Daarbij benadrukt ze overigens dat dit langetermijnproces geen lineaire ontwikkeling is, maar eerder een golfbeweging vertoont. Relationale factoren kunnen tijdelijk weer aan belang winnen ten opzichte van marktfactoren.

De auteur wijst erop dat een groot bedrijf met uitstekende politieke contacten zoals Salim zelf bijdraagt aan de vorming van de omgeving waarin het opereert. De politieke invloed van het Salim-concern onder Soeharto is een bijzonder interessant onderwerp. In grote lijnen geeft Dieleman aan op welke gebieden deze invloed bestond. Om een gedetailleerd inzicht te krijgen in de maatschappelijke invloed die de onderneming onder Soeharto had, is echter een apart onderzoek nodig, dat het bedrijf in een breed politiek-economisch kader situeert. Een belangrijke aanzet tot zo'n studie is er nu. Wat ten aanzien van politieke factoren vooral opvalt in het verhaal van de Salim Groep, is dat de voordelen die politieke contacten in de ene fase opleveren, op een later tijdstip kunnen veranderen in nadelen. Voor een kwetsbare groep als etnisch-Chinese ondernemers in Indonesië vereist grootschalig commercieel succes een bijzonder goed ontwikkeld politiek instinct.

Frans-Paul van der Putten

Frans-Paul van der Putten is onderzoeker bij het *Clingendael Security and Conflict Programme (CSCP)* en *Clingendael Asia Studies (CAS)*.

Het alledaagse en ongewone leven in China

Garry van Pinxteren:

China. Centrum van de wereld.

Amsterdam: Uitgeverij Balans, 2007;

240 blz.; 16,95 euro;

ISBN: 978-90-5018-835-7

Journaliste en sinologe Garrie van Pinxteren houdt zich sinds begin jaren '80 bezig met China. Zij was jarenlang correspondent van *NRC Handelsblad*, en ook in haar huidige functie als redacteur economie bij de NOS wordt zij nog altijd om commentaar gevraagd als China in het nieuws is. Een ware China-deskundige, die met enorme nieuwsgierigheid en hart voor land en inwoners op onderzoek uitgaat, wat een kleurrijke verzameling aan bizarre, verschrikkelijke en vermakelijke verhalen oplevert. Aangezien journalisten in China nog altijd een zeer beperkte bewegingsvrijheid hebben, leveren interviews met officiële woordvoerders meestal niet veel op. Vandaar dat Van Pinxteren er zoveel mogelijk zelf op uitgaat, ook naar buitengewesten. Zij schrijft zowel over politieke als economische onderwerpen, daarbij het voornaamste nieuws volgend, zoals 'China als fabriek van de wereld' en 'China als het vuilnisvat van de wereld'. Daarnaast slaagt ze erin contact te leggen met gewone mensen, met vaak ongewone levenservaringen.

In *China. Centrum van de wereld* gaat Van Pinxteren de uitdaging aan een beeld te schetsen van hoe 'China' over zichzelf en de rest van de wereld denkt. Hoe China over zichzelf denkt, is van toenemende invloed op de internationale verhoudingen. De rest van de wereld wordt gedwongen haar houding tegenover het opkomende China te bepalen. Van Pinxteren slaagt erin een diepgaand en veelzijdig beeld te vormen van het huidige China.

Ze probeert zowel de grote ontwikkelingen als het dagelijks leven van gewone mensen te doorgronden. Een gigantische klus in een land met 1,3 miljard inwoners, die qua levensstijl en rijkdom een wereld van elkaar verwijderd kunnen zijn.

Het moderne straatbeeld in de grote steden van China is indrukwekkend: grootschalige bouwwerkzaamheden, waarbij enorme wolkenkrabbers uit de grond gestampt worden en hele metrolijnen (niet alleen van noord naar zuid) in een mum van tijd worden aangelegd. Jongeren die volgens de laatste westerse mode gekleed gaan, geblondeerde haren of een 'hippe' 80s look hebben (het is onvoorstelbaar hoeveel kappers er zijn, en dit zijn echt niet allemaal verkapte bordelen). KFC en McDonalds op elke straathoek, weliswaar samen met de Chinese, Japanse en Koreaanse *fastfood*-varianten. Bovendien geeft de overheid naar verluidt (buitenlandse) journalisten meer vrijheid met het oog op de komende Olympische Spelen. Een veelgehoorde vraag is dan ook: is China aan het verwestersen?

Zelfs binnen de grote steden kom je er al snel achter dat er een heel grote diversiteit bestaat qua levensstijl en rijkdom, en dit gaat ook zeker op voor de verschillen tussen de steden en het platteland. Ondanks de verschillen die je hier ervaart, die in mijn opvatting nooit gedestilleerd konden worden tot een ondubbelzinnige conclusie over 'het' huidige China, slaagt Van Pinxteren erin er te betuigen aan die diversiteit en tegelijkertijd een overkoepelende visie ten toon te spreiden. Zij laat aan de hand van een rijk scala aan actuele onderwerpen en ontwikkelingen in China zien dat de Chinese

overheid en ook de burgers zelf nog altijd Chinese waarden en tradities aanhangen en niet direct van plan zijn, of zelf de wens hebben, democratie naar westers model in te voeren. Hun motivaties en belangen lopen weliswaar sterk uiteen, maar bij elkaar genomen zien de meeste mensen heil in maatschappelijke orde en grote welvaart. De overheid is natuurlijk gebaat bij stabiliteit en evenwicht om zichzelf in het zadel te houden, en de opkomende middenklasse hangt die zelfde waarden aan, al is het maar om nieuw verworven rijkdom veilig te stellen. In ons denkbeeld gaan economische groei en welvaartsverhoging samen met politieke veranderingen ten gunste van een democratische rechtsstaat, maar in China lijken deze waarden niet per se te botsen met beperkte politieke vrijheid. Dit neemt niet weg dat de overheid uiterst corrupt kan zijn en terwijl een ongeëvenaard aantal mensen in extreem korte tijd een groeiende welvaart meemaakt, lijden honderden miljoenen nog altijd bittere armoede.

In gesprekken met Chinese activisten leert Van Pinxteren dat deze niet uit zijn op het vestigen van een rechtsstaat naar westers model, laat staan revolutie, maar dat zij proberen langs een weg binnen de bestaande wetten te streven naar een menselijker en minder bruut Chinees systeem. Ook de machthebbers zelf houden vast aan een aloude Chinees standpunt: een land heeft sterke leiders nodig. Hun optreden is vergelijkbaar met dat van ouders ten opzichte van hun kinderen: burgers zijn ondergeschikte onderdanen, die niet beschikken over de juiste kennis om de juiste beslissingen te nemen.

In Guangzhou werd besloten dat

er per 1 januari 2007 geen motor-taxi's meer zouden rijden. Stonden er op 31 december nog tientallen voor mijn deur, de volgende dag waren ze verdwenen! Zo werd in Shanghai per 1 juni afgekondigd dat er niet meer onnodig getoeterd zou worden, en prompt wordt er niet meer getoeterd. Hoe onschuldig dit soort ingrepen ook mag lijken, het toont wel aan hoezeer de overheid in staat is door te dringen tot het dagelijks gedrag van haar

burgers. In Beijing hebben ze de oer-Chinese gewoonte in het openbaar te roggelen en spugen uitgeroepen tot slechtste gewoonte – helaas lijkt deze oproep nog lang niet overal en tot iedereen door te dringen.

Van Pinxterens rijke scala aan kennis over China en haar ervaring als journaliste komen prachtig samen in *China. Centrum van de wereld*. Met haar heldere, prettige stijl en verhalende, boeiende en actuele hoofdstuk-

ken is dit een uiterst leesbaar boek voor zowel *China freaks* als leken.

Juno Veltman

Juno Veltman studeerde in 2006 af op een onderzoek naar 'corporate social responsibility' in de Chinese elektronica-industrie. Thans woont zij in Guangzhou, waar ze Kundalini Yoga onderwijst en schrijft over haar ervaringen met het leven in het moderne China.

Nederland-Vietnam: VOC en vier eeuwen later

John Kleinen, Bert van der Zwan, Hans Moors & Ton van Zeeland (red.):

Leeuw en Draak: Vier eeuwen Nederland en Vietnam.

Amsterdam: Boom, 2007; 270 blz.; 16,50 euro (hbk); ISBN: 978-90-8506-520-3

Deze bundel kwam tot stand dank zij een initiatief van Ton van Zeeland, de Nederlandse consul-generaal in Ho Chi Minh Stad. Het boek heeft als doel 'de eerste contouren van een gemeenschappelijk verleden in beeld te brengen' dat Nederland en Vietnam met elkaar delen. Direct contact tussen Vietnam en Nederland vond voor het eerst plaats in 1601. In dat jaar deden Nederlandse schepen, op zoek naar drinkwater, een baai aan de Vietnamese westkust aan; kort daarop werd door Nederlanders de eerste poging gedaan een handelsverdrag te sluiten. Frequentie handelscontacten tussen Vietnam en de Verenigde Oost-Indische Compagnie (VOC) waren er vanaf de jaren dertig van de zeventiende eeuw. Het boek doet meer dan alleen de eerste contouren van vierhonderd jaar Nederlands-Vietnamese betrek-

kingen in beeld brengen. Gezamenlijk geven de bijdragen van John Kleinen, Hoang Anh Tuan en Duco Hellema een analyse van de twee belangrijkste perioden in de geschiedenis van de Nederlands-Vietnamese betrekkingen.

De meest intensieve fase in het Nederlands-Vietnamese contact viel in de zeventiende eeuw. Toen was de VOC, als vertegenwoordiger van de Nederlandse Republiek, een belangrijke economische en militaire macht in Azië. Vietnam was toen politiek verdeeld, met elkaar bestrijdende heersers in Quinam (in het zuiden) en Tonkin (in het noorden). De VOC probeerde aanvankelijk handelsbetrekkingen te ontwikkelen met Quinam. Dat lukte niet, maar de Nederlanders slaagden er wel in een langdurige relatie met Tonkin aan te gaan. Daarbij profiteerden ze van het conflict tussen Tonkin en Quinam. Een van de motieven van Tonkin om contact met de VOC te onderhouden, was namelijk de behoefte aan Nederlandse wapens die ingezet konden worden tegen Quinam. Gedurende korte tijd was er zelfs een militaire alliantie tussen de VOC en Tonkin. Nederlandse vlootacties tegen Quinam liepen echter op een mislukking uit.

Nederland was wel succesvol in de handel met Tonkin. De zijde die de VOC in Tonkin kocht, leverde in het midden van de zeventiende eeuw het grootste deel van de winst op die de Compagnie in Japan maakte. In ruil voor de zijde leverde de VOC aan Tonkin niet alleen wapens, maar ook zilver en koperen munten. Volgens Hoang Anh Tuan hadden de handelsactiviteiten van de VOC een aanzienlijke invloed op de Tonkinese economie.

De tweede periode die centraal staat in het boek is die van het midden van de twintigste eeuw tot nu. Veel aandacht gaat daarin uit naar de Vietnamoorlog. Van belang was vooral de symbolische waarde van het conflict in Vietnam. Vanaf eind jaren '60 zagen steeds meer Nederlanders deze oorlog als een voorbeeld van de immorele en gewelddadige Amerikaanse inmenging in de rechtvaardige strijd van een niet-Westers volk tegen zijn corrupte overheersers. De kritiek op de Vietnamoorlog speelde een belangrijke rol bij de opkomst van linkse actiegroepen in Nederland. De maatschappelijke protesten binnen Nederland tegen het beleid van Washington waren een potentiële – maar beperkte – bedreiging voor de

Nederlands-Amerikaanse veiligheidsrelatie. Directe betrekkingen tussen Nederland en Noord- of Zuid-Vietnam waren echter niet van grote betekenis. Na de hereniging van Vietnam in 1975 speelden achtereenvolgens ontwikkelingshulp (1976-1979), mensenrechten en de Vietnamese bezetting van Cambodja (1979-1990) en economische betrekkingen (1990-heden) een centrale rol in de relatie tussen Vietnam en Nederland.

Over de periode tussen 1700 en 1945 is niet veel bekend. Vooral de achttiende en de eerste helft van de negentiende eeuw waren blijkbaar tijden van minimaal contact. Een bijdrage van Phan Huy Lê geeft inzicht in de relatie tussen Nederlands Indië en Vietnam in de vroege negentiende eeuw. De betrekkingen wonen weer aan belang aan het eind van de negentiende en in het begin van de twintigste eeuw. Nederlandse ondernemingen waren in deze tijd zeer dynamisch en in snel toenemende mate actief in Azië buiten de eigen koloniale gebiedsdelen. Verder waren

er gemeenschappelijke belangen en problemen tussen Nederlands Indië en Frans Indochina (waarin Vietnam intussen was opgegaan). De koloniale besturen in beide gebieden hadden te maken met opkomend nationalisme en de toenemende militaire dreiging van Japan. Hoewel duidelijk is dat deze renaissance van de Nederlandse aanwezigheid in Azië niet de situatie van de Gouden Eeuw evenaart, zou nader onderzoek naar de betrekkingen met koloniaal Vietnam in de periode van het einde van de negentiende tot het midden van de twintigste eeuw belangrijk kunnen zijn. Het boek geeft een zeer nuttige aanzet daartoe, door middel van de bijdrage van Jody Leewes over de Nederlandse consuls in Saigon van 1867 tot 1946.

Naast de genoemde bijdragen zijn er ook hoofdstukken die specifieke deelonderwerpen uit de geschiedenis van de Vietnamees-Nederlandse relatie nader behandelen. Binnen de hoofdstukken zijn er ook mini-artikelen, in kaders geplaatst, die de rol van bepaalde historische personen of

andere kleinere onderwerpen onder de aandacht brengen. Het prachtig uitgevoerde geheel, met kleuren-illustraties, een chronologische tabel en bronnenverwijzingen, vormt zowel een belangrijke wetenschappelijke bijdrage als een zeer toegankelijk werk voor iedere geïnteresseerde lezer. Wat opvalt aan dit boek is dat er in die vierhonderd jaar gezamenlijke geschiedenis eigenlijk betrekkelijk weinig contact is geweest, met een korte maar belangrijke episode ten tijde van de VOC als uitzondering. De huidige fase in de betrekkingen, die begin jaren '90 van start ging en sterk gericht is op wederzijdse economische belangen, kan daarmee nu al een van de meest bloeiende ooit worden genoemd.

Frans-Paul van der Putten

Frans-Paul van der Putten is onderzoeker bij het *Clingendael Security and Conflict Programme* (CSCP) en *Clingendael Asia Studies* (CAS).

Moslims in het nieuwe Zuid-Afrika

Sindre Bangstad:

Global Flows, Local Appropriations: Faces of secularisation and re-islamization among contemporary Cape Muslims.

Amsterdam/Leiden: Amsterdam University Press/International Institute for the Study of Islam in the Modern World, 2007; 354 blz.; 45,- euro; ISBN: 978-90-5356-015-0

De grondwet van Zuid-Afrika wordt alom geprezen als een 'state of the art'-model van liberale democratie. Maar de liberale beginselen en seculiere normen en waarden die aan de

constitutie van 1996 ten grondslag liggen, staan ver af van het waardepatroon van een groot deel van de bevolking van Zuid-Afrika. De grondwet is opgesteld door een seculiere politieke elite, maar het wereldbeeld van de meeste Zuid-Afrikanen is geïnspireerd door een religieuze kosmologie. Enerzijds hecht de grondwet grote waarde aan de universele geldigheid van de rechten van de mens, een belangrijk thema immers in de strijd tegen apartheid. Anderzijds geeft de grondwet ook ruimte aan tegenbewegingen tegen het globaliseringsproces door een ruimhartige erkenning van

de rechten van culturele en religieuze minderheden. Identiteit is een belangrijke politieke categorie in post-apartheid Zuid-Afrika.

In zijn proefschrift over Kaapse moslims in post-apartheid Zuid-Afrika beschrijft de Noorse antropoloog Sindre Bangstad hoe religieuze leiders en gelovigen manoeuvreren in dit spanningsveld. De Kaapse ulama's (islamitische rechts- en schriftgeleerden en voorgangers) hebben zich vanouds in meerderheid politiek afzijdig gehouden, zolang geen inbreuk werd gemaakt op de religieuze rechten van de islamitische minderheid.

Nu de geschiedenisboeken worden herschreven, worden de islamitische leiders met terugwerkende kracht geportretteerd als aanvoerders van een heroïsch islamitisch verzet tegen apartheid en onderdrukking. Bangstad constateert dat de ulama's zich toen en nu opwerpen als de vertedigers van de belangen van de moslims, maar dat zij in feite vooral de moslim-middenklasse vertegenwoordigen.

In de onderhandelingen over de interim-grondwet van 1994 probeerden ulama's tevergeefs bij de *Bill of Rights* een uitzonderingspositie te bedingen voor de islamitische minderheid wat betreft de gelijkberechtiging van man en vrouw. Het meest omstreden zijn de constitutionele beginselen die discriminatie op basis van sekse en seksuele geaardheid verbieden. Politieke liberalisering ging in het geval van Zuid-Afrika gepaard met economische liberalisering, maar ook met een seksuele revolutie. Legalisering van abortus en van het homoseksueel stuitte op principiële bezwaren bij zowel christenen als moslims. Veel moslimleiders beschouwen de grondwet als een amoreel document, maar ze beroepen zich niettemin selectief op dezelfde grondwet als zij bijzondere rechten claimen voor hun religieuze minderheid.

Na tientallen jaren van isolement werd Zuid-Afrika na 1990 in hoog tempo deel van een globaliserende wereld. Vanaf begin jaren '90 kwam een immigratiestroom op gang, die ook veel West-Afrikaanse moslims naar de Kaap de Goede Hoop voerde. De Senegalese Moslimbroederschapen brachten een nieuwe dynamiek in de beleveniserende wereld van de Kaapse islamieten. De islam werd hier vanouds gezien als een godsdienst van Kaapse Maleiers en Zuid-Afrikaanse Indiërs, afstammelingen van immigranten uit India en Zuidoost-Azië in vroeger eeuwen. Ook al zijn er sinds de dagen

van de VOC altijd wel kleine gemeenschappen van zwarte islamieten geweest, de islam aan de Kaap had een Aziatisch gezicht. Individuele zwarte Zuid-Afrikanen die zich bekeren tot de islam, hadden en hebben niet zelden te kampen met raciale vooroordelen. Ze worden veelal gezien als derde-rangs moslims, ook al omdat ze hun islamitische geloofspraktijk combineren met traditionele tribale Xhosaritualen, vooral bij begrafenissen. De Senegalese Moslimbroederschapen, die een wereldomspannend handelsnetwerk combineren met Sufi-geloofspraktijken, die ook aan de Kaap een lange traditie kennen, hebben daarom een speciale aantrekkingskracht op zwarte moslims in Zuid-Afrika. Helaas wordt dit interessante aspect in het boek niet nader uitgewerkt.

Bangstad behandelt een aantal uiteenlopende aspecten van het leven van Kaapse Moslims, waarbij hij zich vooral richt op de armen. Na een informatief inleidend hoofdstuk analyseert hij de ervaringen van een aantal tot de islam bekeerde Xhosa's. Dan beschrijft hij de pogingen van religieuze leiders om wettelijke erkenning te verkrijgen voor het islamitische huwelijksrecht, en boekstaft de ervaringen van moslimvrouwen in polygame huwelijken; hij doet verslag van zijn interviews met moslimvrouwen met hiv/aids en onderzoekt waarom zwarte gedetineerden in een Kaapse gevangenis geneigd zijn zich te bekeren tot de islam.

Tot slot wordt de lezer onthaald op een gecompliceerd betoog over geschillen inzake islamitische ritualen. Het geschil draait om de vraag of gelovigen de bemiddeling van heiligen mogen inroepen door op pelgrimstocht te gaan naar de *kramats*, de graven van vereerde islamitische leiders aan de Kaap, of dat deze vrome praktijken veroordeeld moeten worden als eenheidens bijgeloof. Ook in de christelijke

traditie hebben vergelijkbare geschillen tot heftige polarisatie geleid, zoals een van de geïnterviewde ulama's zelf aangeeft: 'het is net als met de verschillen tussen katholieken en protestanten.' Bangstad grijpt dit geschil aan om breeduit zijn kennis te etaleren van de Arabische terminologie en van de finesses van verschillende stromingen binnen de islam. Maar hoe past dit hoofdstuk in de centrale thematiek? Voor wie is dit geschil een probleem? Alleen voor de religieuze specialisten, of ook voor de gewone gelovigen?

In sommige gevallen hebben zwarte Zuidafrikanen materiële motieven voor een bekering tot de islam. In de beruchte Kaapse gevangenis, waar het bendewezen regeert, hebben moslims recht op afzondering in een 'islamitische cel', waar ze enige bescherming genieten tegen geweld, afpersing en verkrachting. De gevangenis-ulama deed met succes een beroep op de grondwet om het recht op een eigen cel, halal voedsel en eigen gebedsfaciliteiten te eisen voor moslimgevangenen. Bangstad merkt op dat bekeringsgeschiedenissen niet gereduceerd kunnen worden tot materiële motieven, maar in veel van de interviews wordt niet duidelijk welke betekenis het moslim-zijn dan wel heeft voor de betrokkenen. Hij concludeert dat de islam niet een totaal en exclusief referentiekader biedt, en dat moslim-zijn slechts één dimensie vormt van de identiteit van Kaapse Moslims. Maar die constatering is vrijwel universeel van toepassing op alle religies en alle gelovigen ter wereld. Dat zelfde geldt voor een andere open deur: de constatering dat de seksuele praktijken in het leven van alle dag afwijken van de rechte leer zoals gepredikt door de ulama's (blz. 160).

Hier wringt dan ook de schoen. De auteur heeft veel interessante informatie verzameld en geanalyseerd,

maar het ontbreekt aan samenhang, duiding en nadere uitwerking. Gezien het motto boven zijn slothoofdstuk 'Ineptitude consists in the desire to reach conclusions', beseft Bangstad deze zwakke plek ook wel. Hij noemt

als samenbindend element tussen de verschillende hoofdstukken 'that they in various ways refract the multifaceted challenges faced by Muslim minorities in a secularising society' (blz. 230).

Maar een bundel losse eindjes maakt nog geen rode draad.

Ineke van Kessel

Dr I. van Kessel is verbonden aan het Afrika-Studiecentrum in Leiden.

Amerikanen niet gek, Europeanen evenmin

Charles Groenhuijsen:

Amerikanen zijn niet gek.

Amsterdam: Balans, 2007 (22ste geactualiseerde druk); 256 blz.; 16,50 euro; ISBN: 978-90-5018-866-4

Amerikanen zijn niet gek is de titel van de geactualiseerde 22ste druk van de poging van Charles Groenhuijsen een antwoord te geven op de door hem geformuleerde vraag: 'Wie zijn er gekker, zij of wij?' Zijn conclusie is dat de Amerikaanse en de Nederlandse denkwerelden gescheiden zijn: 'het is als water en olie: ze lijken op elkaar, maar je kunt ze nooit mengen, hoe lang je er ook in roert.' Het collectieve denken en doen van de Europeanen staat tegenover het individuele denken en doen van de Amerikanen en Groenhuijsen illustreert dat aan de hand van tal van onderwerpen. Zowel misstanden als positieve verworvenheden van de Amerikaanse samenleving passeren de revue, een revue die lichtvochtig, met tal van anekdotes, toch zicht geeft op essentiële aspecten die de Amerikaanse samenleving kenmerken. Uiteraard is zijn boek geen uitgebreide en diepgravende analyse, waarin de oorzaken en functies van diverse opvattingen en geïnstitutionaliseerd gedrag nader bezien worden. Dat

zou men een tekortkoming kunnen noemen, als de pretentie van het boek meer zou zijn dan een journalistieke bijdrage tot een zekere correctie van al te negatieve beelden inzake de Verenigde Staten en hun bewoners.

Het boek heeft het voordeel dat Groenhuijsen de 'feiten' laat spreken en de lezer niet lastig valt met een eigen uitgesproken mening. Alhoewel, tussen de regels door blijkt wel zijn fascinatie voor Amerika en de Amerikanen. Ongetwijfeld heeft de schrijver gepoogd een zo objectief mogelijk verslag te doen van de diverse wettenswaardigheden die in de beeldvorming ten aanzien van Amerika veelal een rol spelen. Natuurlijk, objectiviteit als zodanig bestaat niet, althans zolang het geen natuurkundige wetmatigheden betreft. Het geheel van het betoog van Groenhuijsen is, zoals meestal het geval, meer dan de som der delen. Het geheel aan beschrijvingen van positieve en negatieve kanten van de Amerikaanse samenleving levert uiteindelijk wel een positief beeld voor Amerika op.

De schrijver heeft vooral die onderwerpen gekozen, waarbij de verschillen tussen Europa en Amerika het scherpst zijn. Zo komen onder meer liefdadigheid, seks, gokken, godsdienst en godsdienstigheid, ongelijke kansen, doodstraf, immigratie, homohuwelijk, abortus en de

dominantie van het leger ter sprake. Een sterk punt in zijn boek is de steeds terugkomende verwijzing naar Europa en/of Nederland, waar Amerikaanse toestanden ondenkbaar zijn, zoals ook het omgekeerde een onmogelijkheid is. Het beeld dat Groenhuijsen van de Amerikanen schetst, is immers een zelfbeeld dat per definitie in hoge mate de eigen verworvenheden, denkbepelden en waarden overschat en die van anderen onderschat. Daarmee is niet gezegd, en zeker niet door de auteur geschreven, dat de Amerikaanse samenleving daarom zoveel slechter is dan de Europese, maar ze is wel anders.

Je kunt de vraag stellen of Groenhuijsen met zijn boek niet juist bepaalde vooroordelen bevestigt. Dat lijkt mij niet het geval. Juist door die aspecten van de Amerikaanse samenleving te duiden, die onderwerp van Europese en Nederlandse opvattingen over de Verenigde Staten zijn, versterkt hij bepaalde vooroordelen niet. Het effect van zijn boek kan, tegen de bedoeling van Groenhuijsen in, wel een bevestiging zijn van hetgeen men toch al dacht. En dat wat men toch al dacht, hoeft niet geheel of ten dele bezijden de waarheid, of beter werkelijkheid, te zijn. Of, nog anders gezegd: dat wat ook de auteur kennelijk onder vooroordelen verstaat, hoeft dat niet te zijn, tenminste als je onder

vooordeel tevens een onjuist oordeel verstaat. Sommige vooroordelen kunnen ook vooroordelen zijn, oordelen die je hebt en die eventueel later, in een confrontatie met de werkelijkheid, bevestigd worden.

Dat alles neemt niet weg dat, zeker voor minder ingewijden in de Amerikaanse samenleving en cultuur, geldt dat het gemakkelijk leesbare en niet van humor gespeende boek een bijdrage tot meer inzicht in de Amerikaanse maatschappij verschaft. De schrijver is erin geslaagd de veelheid aan onderwerpen zodanig te presenteren, dat de lappendeken aan opvattingen en praktijken minstens een geordende chaos blijft.

Natuurlijk valt er wel wat in minder positieve zin op te merken, in het bijzonder als het gaat om de Amerikaanse politiek inzake Irak en Vietnam. Toch wel iets te kort door de bocht wordt vermeld dat de Verenigde Staten doende waren democratie en vrijheid in Irak en Afghanistan te brengen. Een onderscheid tussen de

formele doelstellingen als legitimatie van die oorlogen en de feitelijke doelstellingen was wel op zijn plaats geweest. En de 'strikte scheiding tussen kerk en staat' had ook, mede gezien hetgeen Groenhuijsen daar zelf over schrijft, wat minder als 'strikt' gepresenteerd kunnen worden. Overigens maakt zijn conclusie dat Amerika 'een oerconservatief land blijft', 'bijbel in de ene hand en vuurwapen in de andere', ook weer veel goed.

Aan het slot stelt de auteur twee visies ten aanzien van Amerika tegenover elkaar: een visie met een aantal aanwijzingen dat het goed gaat met Amerika, en een visie waarin het slecht gaat. Het zijn scenario's die door tegengestelde politici gretig gebruikt worden. Groenhuijsen waarschuwt de lezer die meent dat straks met een eventuele democratische president alles anders zou worden. Naar zijn mening hangt alles af van 'Irak'. (Hetgeen in een eventuele 23ste druk wellicht door de Amerikaanse economie vervangen moet worden.)

In Bagdad wordt, schrijft de auteur, het politiek lot van de presidentskandidaten beslist.

En de vraag wie er in 2008 gelijk krijgt, voorziet hij uiteraard van een vraagteken. Een vraagteken dat niet hoeft te worden gezet achter de zinvolheid van zijn bijdrage voor veel van zijn lezers die Amerika nog moeten verkennen. Voor degenen voor wie Amerika alleen maar slecht is, kan *Amerikanen zijn niet gek* worden aanbevolen. Maar dan moet men wel in het achterhoofd houden dat Europeanen óók niet gek zijn. Elk is al dan niet gek, op zijn eigen, van de ander zeer onderscheiden, wijze. En dat laatste maakt Groenhuijsen in elk geval duidelijk. De auteur zelf is zeker niet gek, wat dat betreft.

Leon Wecke

Dr Leon Wecke is verbonden aan het Centrum voor Conflict Analyse en - Management (CICAM) van de Radboud Universiteit, te Nijmegen.

Bosnië en de foute vergelijkingen

Arthur ten Cate:

Sterven voor Bosnië? Een historische analyse van het interventiedebat in Nederland 1992-1995.

Amsterdam: Boom, 2007; 319 blz.; 29,50 euro; ISBN: 978-90-8506-357-5

Na de Koude Oorlog en het succesvolle, door de Verenigde Naties gelegitimeerde, gewapend optreden tegen Irak in 1991, sprak toenmalig president George Bush van een 'nieuwe wereldorde'. Een andere Amerikaan, Francis Fukuyama, verkondigde dat het liberalisme had gezegevierd en dat daarmee het einde van de geschiedenis was aangekomen. Maar kort

daarop was de wereld ooggetuige van grootschalige gewelddadigheden tussen bevolkingsgroepen in het voormalige Joegoslavië. In de Joegoslavische deelrepubliek Bosnië-Herzegovina bevochten Serviërs, Kroaten en Bosniërs elkaar en schonden ze de mensenrechten op grove wijze. Uiteindelijk leidde in september 1995 de militaire operatie *Deliberate Force* tot het einde van de vijandelijkheden.

In Nederland haalde de strijd vrijwel dagelijks de media en vormde het onderwerp van een intensief publiek debat. Ten Cate beschrijft in zijn boek *Sterven voor Bosnië?* hoe het publieke interventiedebat over Bosnië-Herzegovina plaatshad in Nederland

van het begin van 1992 tot het najaar van 1995. De studie werd op 24 mei 2007 door de auteur als proefschrift verdedigd aan de Rijksuniversiteit Groningen.

Ten Cate geeft in zijn studie een uitstekend inzicht in het verloop en de aard van het debat in Nederland zoals dit in opiniebladen, kranten en politieke (parlementaire) publicaties plaatsvond. Het boek kent een heldere en logische opbouw en is plezierig geschreven. De eerste vier hoofdstukken beschrijven de context waarbinnen het interventiedebat zich afspeelde. Daarna komt het hele maatschappelijke krachtenveld aan bod dat een rol speelde bij de discussie. Vervolgens

beschrijft Ten Cate hoe de discussie verliep, waarna een analyse volgt over de betekenis, de deelnemers en de inhoud van het debat in het Nederlandse publieke domein. Hierbij besteedt hij aandacht aan historische analogieën als retorisch instrument. Politici, militairen, journalisten en opiniemakers maakten namelijk veelvuldig gebruik van eerdere – in sommige opzichten vergelijkbare – gebeurtenissen. Ten Cate vat historische analogieën op als zijnde ‘memen’. Dit zijn de ideeën, herinneringen en denkbeelden van mensen die zich in de loop van de tijd via hun hoofden, geschriften en culturele uitingen ‘voortplanten’ in de samenleving.

De meest gebruikelijke vergelijkingen in de discussie waren die met ‘München 1938’, het Joegoslavisch partizanenverzet uit de Tweede Wereldoorlog, de Vietnamoorlog, ‘Sarajevo 1914’ en de Spaanse Burgeroorlog. De eerste drie van deze analogieën worden separaat in de volgende hoofdstukken nader onderzocht.

Een voorbeeld. Over het partizanenverzet in Joegoslavië bestaat een mythe van onoverwinnelijkheid die het gezamenlijk product was van de geallieerde propagandamachines uit de oorlogsjaren 1941-1945. Hoewel historici deze mythe in de jaren zeventig en tachtig ontzenuwd hadden, bleef het romantische beeld van partizanen bestaan. In het interventiedebat over Bosnië gebruikten de tegenstanders van ingrijpen dan ook de vermeende moed van de partizanenbeweging als argument om militaire operaties af te raden.

Ten Cate concludeert dat de deelnemers aan het interventiedebat over Bosnië de historische analogieën gebruikten om hun standpunten te onderbouwen en prestige te geven. Ze beoogden hiermee een consensus te structureren rondom hun eigen visie op de actualiteit. Hun gebruik

appelleerde, aldus Ten Cate, aan de behoefte bij beleidsbeslissingen of in discussies terug te vallen op beelden en representaties die duidelijkheid scheppen in vermeende complexiteit. Anders gezegd: het werden problemen *à la* ‘München’ of ‘Vietnam’.

Desondanks eindigt Ten Cate zijn studie met de constatering dat historische analogieën in dit debat wel degelijk óók eigenschappen hebben die het gebruik ervan nuttig maakten. De meer geobjectiverde les van bijvoorbeeld ‘München 1938’ is dat de expansiedrift van ondemocratische regimes met standvastigheid moet worden beantwoord, wil men later niet een hogere prijs betalen. De auteur acht dit een bruikbare doctrine voor meningsvorming en beleidsmatige oriëntatie. Hij verwerpt daarentegen het gebruik van ‘München’ als drogreden, als de subjectieve analogie-met-een-waardeoordeel (de ‘onderbuikanalogie’), die eveneens bestond. Uit historisch onderzoek is immers gebleken dat ‘München’ geen beleid was van slappelingen en laf verraad, maar eerder een beleid van machtspolitici.

Over de oorlog in het voormalige Joegoslavië zijn inmiddels vele boeken en studies geschreven, naast de nodige officiële onderzoeken die er zijn verricht. De belangwekkende en originele studie van Ten Cate neemt hierin een geheel eigen en unieke plaats in.

Kees Homan

Generaal-majoor der mariniers b.d. C. Homan is als adviseur verbonden aan het *Clingendael Security and Conflict Programme* (CSCP).